

ХУДОЖНІЙ ШЕДЕВР ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КАТЕГОРІЯ

ARTISTIC MASTERPIECE AS A LITERATURE CATEGORY

Орлова О.В.,

orcid.org/0000-0001-9991-2031

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри світової літератури

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті уточнюється поняття «шедевр» стосовно творів художньої літератури. Розглядаються критерії, які визначають поняття унікальності літературного твору, пов'язані з ознаками художності. Одним із головних принципів значущості літературного твору обирається онтологічний вимір часу існування шедевр, коли покоління читачів сприймають та осмислюють твір, його змістове наповнення та художню досконалість. Не менш важливим є простір розповсюдження твору мистецтва за країнами світу. У статті подаються статистичні дані просторового поширення за допомогою ресурсу Google Trends. Дані доводять значущість творів класичної літератури, які лідирують за кількістю країн світу, де активно цікавляться життям і творчістю митців. Водночас із визнаними майстрами слова високі місця у рейтингу посідають сучасні письменники, що пояснюється впливом масової літератури, іншими позалітературними віяннями. Окрім часопросторових критеріїв розглядаються загальнолітературні причини довготривалої уваги читачів до окремих літературних творів. Серед них – багатозначність художніх образів, єдність яких складається в унікальну систему духовних цінностей, важливих як для окремої нації, так і людства загалом. Поняття семіосфери підтверджує цінність ейдології шедеврів світової літератури. Багатозначність художнього твору обумовлена глибиною авторських екзистенцій, які митець здатен утілити в художню систему свого творіння. Відзначається також недовомовленість художнього образу, яка породжує множинні інтерпретації художнього тексту. Важливою умовою існування літературних шедеврів розглядається духовнотворча телеологічність твору – сконцентрована спрямованість художніх змістів на досягнення певної мети. Творчість Данте, Й.В. Гете, М. Гоголя, Г. Маркеса – свідчення такої духовної телеологічності, концентрації ідей. Інтермедіальність художнього твору є ознакою художньої унікальності твору мистецтва, оскільки перекодування на знакові системи різних мистецтв ґрунтується на довершеності форми та нескінченності втілених ідей. Шедеври світової літератури мають велику кількість інтермедіального та інтертекстуального відлуння у мистецьких творах.

Ключові слова: шедевр, часопростір, ейдологія, семіосфера, духовнотворча телеологічність, інтермедіальність.

In the article the concept of «masterpiece» in relation to works of literature are clarified. The criteria that define the concept of uniqueness of a work of art related to the features of art are considered. One of the main principles of the significance of a literary work is the ontological dimension of the time of the masterpiece's existence, when generations of readers perceive and comprehend the work, its content and artistic perfection. The space of distribution of a work of art in the countries of the world is no less important. Spatial distribution statistics are provided using the Google Trends resource in the article. The data prove the importance of works of classical literature, which are in the lead in the number of countries in the world where they are actively interested in the life and work of artists. Well-known writers occupy high places in the ranking, but modern writers are also close to them, this is due to the influence of popular literature or other non-literary reasons. For example, literary prizes. In addition to spatiotemporal criteria, the general literary reasons for the long-term attention of readers to individual literary works are considered. Among them is the multiplicity of artistic images that create a unique system of spiritual values that are important both for the individual nation and for humanity as a whole. The concept of the semiosphere confirms the constant value of the ideology of masterpieces of world literature. The ambiguity of the work of art is due to the depth of the author's existence, which the artist embodied in his own artistic system of his work. Along with the ambiguity of the artistic image, there is a lack of communication, which gives rise to multiple interpretations of the artistic text. An important condition for the existence of literary masterpieces is considered to be the spiritual creative teleology of the work - the concentrated focus of artistic content to achieve a certain goal. Creativity of Dante, J.V. Goethe, M. Gogol, G. Marquez are evidence of such spiritual teleology, the concentration of ideas. The intermediality of a work of art is also a sign of the artistic uniqueness of a work of art, as the recoding into sign systems of different arts is based on the perfection of form and the infinity of embodied ideas. Masterpieces of world literature have a large number of intermediate and intertextual echoes in works of art.

Key words: masterpiece, space-time, eidology, semiosphere, spiritual-creative teleology, intermediality.

Постановка проблеми. Визначення меж поняття «шедевр» у мистецтві між оцінним і категоріальним значенням є доволі складним завданням, оскільки вимагає пошуку спільних критеріїв щодо відмінностей від інших визначних, але не шедевральних творів. Розуміючи вищу ступінь характеристики, закладеної у поняття, спробуємо

окреслити ознаки, що підіймають твір мистецтва до особливої позиції, водночас розуміючи неможливість суворого ранжування мистецтва, попри численні спроби створити канони, списки, ряди. *Мета статті* – систематизувати критерії, які підносять мистецькі шедеври на висоту художньої довершеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У новітній літературній енциклопедії Ю. Коваліва знаходимо наступне визначення: «Шедевр – досконалий твір літератури, малярства, музики тощо, що є зразком не лише певної конкретно-історичної доби, а й вважається довершеним поза її межами, інколи позначається на формуванні канону, естетичних смаків художньої культури» [4, с. 585]. Досконалість і довершеність твору мистецтва характеризують поняття художності літературного твору, аналіз критеріїв якої має великі традиції дослідження у літературознавстві. Існує декілька наукових підходів до критеріїв художності, які тісно пов'язані з визначенням унікальності твору мистецтва, його визнанням поколіннями читачів. Існує декілька наукових підходів до критеріїв художності: парадигмально-історичний, пов'язаний з динамікою історичного розвитку літератури (С. Аверінцев, В. Тюпа, М. Гаспаров та ін.); семіотичний, заснований на знаково-символічній природі мистецтва (Ю. Лотман, Ч. Морріс, Ч. Пірс та ін.); формальний підхід, що ґрунтується на естетиці форми (В. Шкловський, Р. Якобсон та ін.).

Виклад основного матеріалу. Досконалий, довершений, зразковий, канонічний – ці визначення підкреслюють положення твору мистецтва серед інших, незважаючи на межі культурно-історичної епохи. Зазначимо, що будь-які ранжири у мистецтві є сумнівними. У висловлюванні Х. Борхеса критерії об'єднані загальною фразою, яка підкреслює розмитість меж і незбагненність художньої довершеності класичного літературного шедевра: «Класичною є не та книга, якій притаманні певні переваги; ні, це книга, яку покоління людей з різних причин читають все з тим же завзяттям і незбагненною відданістю» [1, с. 185]. У даній статті аналізуються не тільки критерії художності, які є глобальною проблемою літературознавства, а констатуються та певною мірою систематизуються онтологічні й екзистенційні моменти унікального положення зразків літературної творчості.

Серед перших умов існування шедеврів, дієвість яких складно заперечити, визначимо час і простір, упродовж яких твір залишається предметом читання, обговорення та тлумачення. Час у його історично-культурному вимірі змінює пріоритети читання та тлумачення, докорінно міняє сприйняття форми та змісту, проте сам факт існування та змінності інтерпретацій доводить унікальність твору мистецтва. Важко заперечити вагомість книжок, вік яких вимірюється століттями, а відгомін тем, мотивів, образів продовжує дотепер множитися у різних проявах культури. Хронологічний

вимір стримує спроби зарахувати до шедеврів твори, які ще не пройшли випробування часом. Питання, чи будуть так само читати твори популярних сьогодні письменників через десять, п'ятдесят, сто років, залишається відкритим, попри унікальну кількість тиражів і перекладів.

Простір розповсюдження творів мистецтва також має відношення до визначення шедевральності мистецьких творів. Творчість письменника, якого ми зараховуємо до унікальних явищ, повинна виходити за межі національного визнання. Якими б великими не були заслуги митця перед національним розвитком культури, його ім'я та діяльність мають бути відомими читачам інших країн. Момент розповсюдження слави того чи іншого творця у вік цифрових технологій вимірюється за допомогою Вікіпедії, яка володіє унікальним статистичним апаратом, що фіксує звернення до творчості митців минулого та сучасності у межах усього світового простору. Один з ресурсів Вікіпедії Google Trends дозволяє узнати наскільки цікавить творчість і життя письменника протягом певного часу в різних країнах світу. До запиту надається графік змін популярності за часом і регіонами, де на географічній мапі інтенсивністю кольорів позначена динаміка запитів на імена письменників (письменниць) та поетів (поеток): 100 балів присвоюють країнам з найбільшою часткою популярності, далі бали розподіляються відповідно до інтенсивності.

Для аналізу просторового розповсюдження аналізувалися дані за останні п'ять років за країнами усього світу. Найбільша кількість країн, де зафіксовані запити системою Google Trends, припадає на творчість письменників: В. Шекспір¹ – 203, Данте Аліг'єрі² та Г. Маркес³ – 160. Статистика урівняла двох таких значно віддалених у часі митців. Далі фіксується ареал розповсюдження за інтересом до творчості Гомера⁴ – 147, П. Коельйо⁵ – 143, Й.В. Гете⁶ – 132, О. Бальзака⁷ – 125, М. Гоголя⁸ та Г.Х. Андерсена⁹ – 119.

¹ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F081k8>

² <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F028p0>

³ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F038cf>

⁴ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F03k0n>

⁵ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F08b3r>

⁶ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F042q3>

⁷ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F08bjw>

⁸ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F0113sg>

⁹ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F03j90>

У наведених показниках спостерігаються певні тенденції. Перевірені часом класики демонструють свою унікальність в плані охоплення великого світового простору. Існують виключення, коли сучасні письменники випереджають класиків, як наприклад П. Коельйо, або лауреати Нобелівської премії з літератури, інтерес до творчості яких пропорційний рокам присудження премії. Так, Абдулразак Гурна – лауреат 2021 року, має індекс популярності у світі за версією Google Trends – 124¹⁰, що більше, ніж показники Дж. Лондона¹¹ (110), Дж. Селінджера¹² (104), Ф. Стендаля¹³ (103), Е.М. Ремарка¹⁴ (80).

Безумовно, що ця система не є науковим засобом дослідження вагомості творів мистецтва, оскільки ця статистика не фіксує процес читання користувачами літературних творів, можливо, що звернення до видатних імен викликана зацікавленістю лише певними фактами життя. Але тиражі видань або критичні відгуки теж не складають об'єктивної картини популярності. Рейтинги, складені ученими, письменниками, комітетами та спільнотами також страждають суб'єктивністю та залежністю від різних тенденцій.

Час і простір – це загальні критерії, які пов'язані з проблемою сприйняття творів мистецтва, на які впливають не тільки естетичні переваги, а й історичні, політичні, соціальні важелі. Наступна група критеріїв визначення унікальності твору мистецтва, що дозволяє йому долати час і простір, пов'язана з загально-мистецькими ознаками: єдність форми та змісту; багатозначність думок, образів і мотивів, закладених у текст і контекст; інтертекстуальність; інтермедіальність тощо.

Образна тканина мистецького твору та засоби творення художніх образів залежить від індивідуального стилю митця, а також від стильових тенденцій епохи. Інтерпретації читацького сприйняття робить їх нескінченними у часі та просторі, додаючи актуального змісту. Поняття вічних образів, типових героїв, образів-символів, емблем, метафор, парабол об'єднує літературну образність у семіоферу – культурний космос людства. Унікальність письменника полягає у створенні не тільки окремих образів, а багатозначного утворення, цілісної образної системи. Категорія

художнього образу досить ґрунтовно досліджена в літературознавстві з огляду на художні та смислові властивості, ознаки та різновиди. Продуктивним є феноменологічний підхід як перехід від аналізу значення та взаємодії художніх образів твору до екзистенційних цінностей, які визначають авторський задум. Г. Башляр називав образ «силою, що інтегрує людські думки, спогади та мрії за допомогою уяви» [6, с. 28].

Феноменологія доводить єдність і водночас взаємну самостійність свідомості з предметним світом, природою, соціумом, духовною культурою. Таким чином, багатозначність художнього твору обумовлена глибиною авторських екзистенцій, які митець здатен утілити в художню систему свого творіння. Разом із багатозначністю художнього образу нерідко називають недомовленість як умову появи множинних інтерпретацій. Ця якість художнього тексту загалом теж інтегрує читацьку уяву, спонукає до творчого сприйняття мистецького твору.

Вічний образ шекспірівського Гамлета не припиняє множинності інтерпретацій, пов'язаних із геніальною силою автора утілювати в образі героя протилежні, але взаємопов'язані між собою інтенції. Гамлет став самостійною фігурою в мистецтві, світі, бо чотири століття продовжує надихати нові й нові покоління перекладачів, художників, режисерів, акторів, читачів. Багатозначність та художня незавершеність ситуацій, стосунків, дій та бажань Гамлета породили величезну кількість інтерпретацій, сценічних і кінематографічних версій. Згадаємо лише одну з останніх, закладених в проєкт І. Малковича, Ю. Андруховича, В. Єрко [5, с. 28], де акцентуються поведінкові моделі, які герой намагався осмислити та застосувати. Бути таким, як ті, хто були для нього авторитетами – старий блазень, бо це завжди правда у вічі; воїн, бо дбає про державу, боронить її від ворогів; письменник, що відкриває шляхи до безсмертя слів і душ; смерть, бо вона править фіналом.

Література як вид мистецтва володіє загальнокультурною національно-духовною сутністю. І. Гадамер визначав літературу як «приховану історію нації» [2, с. 146], зважаючи на збереження духовності та культурних традицій. Духовнотворча функція мистецтва слова є критерієм визначення унікальності літературного твору. Кожна нація обирає своїх кумирів, тих, хто реформував художню мову, осучаснив форму та зміст (їхня єдність є важливим критерієм художності). Нерідко визнані нацією шедеври залишаються в межах національного визнання. Як пише

¹⁰ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F03d916z>

¹¹ <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F0bt23>

¹² https://trends.google.ru/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F041_y

¹³ <https://trends.google.ru/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F06n4s>

¹⁴ https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=%2Fm%2F0g_zt

Х. Борхес: «Класика – це та книга, яку нація чи група націй чи давно вирішила прочитати так, начебто все на її сторінках навмисно, фатально, глибоко, як космос і здатне до нескінченних інтерпретацій» [7, с. 126]. «Духовнотворчу телеологічність» твору, тобто концентровану спрямованість усіх змістів на досягнення певної мети, визначається І. Іванішином [3] важливим інтенціональним критерієм художності. Телеологізм окремих майстрів слова досліджується на різних структурних елементах твору, ілюструючи концентрацію ідей, спрямованих у єдине ідейне річище. До яскравих прикладів ідейної сконцентрованості автора навколо головного твору свого життя належать Данте, Й.В. Гете, М. Гоголь, Г. Маркес.

Існує ще один критерій, який можливо підтвердити фактично, – це міжмистецька взаємодія творів мистецтва, інтермедіальність як окремих образів, так і художніх творів загалом. Взаємодія мистецтв виявляється на різних структурних рівнях літературного твору. Логічним є проникнення до художнього тексту прийомів і засобів малярського мистецтва: поява окремих образів (екфразис); просторові, зорові елементи в описах; відповідна композиція твору; наявність сюжетів, пов'язаних із творами живопису тощо. Синтез мистецтв також спостерігається у трансформаціях жанрової природи драматургії в сценічних утіленнях.

Інтермедіальність як перекодування знакової системи одного мистецтва до інших засобів суміжних мистецтв дає можливість літературному текстові глибше виявити специфіку літературно-художнього образу / твору. Синтезуючи у художньому творі коди різних мистецтв, митці створюють конкретно-чуттєвий простір, у якому активізуються акустичні, візуальні, вербальні,

дотикові рецептори сприймання художнього образу. Інтермедіальність посилює інтелектуальний потенціал мовного знака й викликає творчу рефлексію читача, спрямовану на розуміння (декодування) словесних образів. Відносна вимірюваність інтермедіальності спостерігається на кількості перекодувань літературного твору до інших видів мистецтв. Велика кількість сценічних утілень, кіноверсій, ілюстрацій, музичних втілень свідчить про унікальність твору. Так, трагедія В. Шекспіра «Гамлет» має 178 кіноверсій, починаючи з 1900 р., 25 музичних творів, з них – 9 опер.

Висновки. Шедевр як мистецьке явище потребує критеріїв, сукупність яких дозволяє визначити його абсолютну перевагу серед подібних. Незмінними залишаються онтологічні виміри часу та простору. Існування твору мистецтва протягом значного часу, принаймні декількох поколінь читачів, доводить його загальнолюдську значущість, не заангажовану ідеологічними, політичними або іншими причинами. За допомогою ейдологічності оцінюється образотворча майстерність автора, унікальність та багатозначність окремих образів та ейдологічної системи. Важливим критерієм мистецького шедевра є телеологічність, що дозволяє оцінювати значення літературного твору з погляду духовнотворчої майстерності автора у загальнолюдських та національних межах. Інтермедіальність також є свідченням інтересу митців до художньої унікальності твору мистецтва, до багатозначності змістів, підтекстів, асоціацій. Перспективними для визначення шедеврів у світі мистецтва бачаться дослідження творів як джерело інтертекстуальності, об'єкт компаративного аналізу, системних наукових розвідок тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борхес Х. *Sobre los clásicos. Книга вигаданих істот*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 240 с.
2. Гадамер Г.-Г. *Істина і метод*: Пер. з нім. Київ: Юніверс, 2000. Т. I. Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. 464 с.
3. Іванішин І. Критерії художності: актуалізація базового поняття. Науково-ідеологічний центр ім.Д. Донцова. 25.01.2016. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/kryteriji-hudozhnosti-aktualizatsiya-bazovoho-ponyattya/>
4. *Літературна енциклопедія*: у 2-х т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 2. 624 с.
5. Орлова О.В. *Hamlet: Shakespeare & Андрухович. Зарубіжна література в школах України*. 2019. № 5. С. 36–44.
6. Татаркевич В. *Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання* / Пер. з пол. В. Корнієнка. Київ: Юніверс, 2001. 368 с.
7. Borges L. *Sobre los clásicos*. Madrid: Eterna Cadencia, 1997. 141 p.